

DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.084>

УДК: 330:338.245/.246(477)

JEL: F63, H00, P35

Олександра Москаленко

ЕКОНОМІКА ВОЄННОГО ЧАСУ: ВИКЛИКИ ТА ШВИДКА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА¹

У статті проведено огляд та рефлексію швидких рішень економічних політик в Україні в умовах воєнного часу. Визначено теоретико-історичне підґрунтя економіки воєнного часу, її зміст та завдання. Подано історичні приклади наслідків війн на економіку та її поствоєнне відновлення. З'ясовано, що поряд з тим, що війни несуть негативні наслідки для фізичного та людського капіталу, вони можуть пришвидшити економічне зростання після війни унаслідок зміни економічного середовища. Проведено короткий аналіз економічних політик в економіці воєнного часу України, викликів та швидких рішень фіскальної та монетарної політик, політики збереження людського капіталу, енергетичної політики та регуляторної політики узгодження процесів під час війни. Проаналізовано запропоновані зміни до податкового законодавства, монетарні рішення під час війни та інші кроки уряду та НБУ для підтримки економіки в умовах шоків війни. Продемонстровано гостроту демографічного виклику для України через втрату людського капіталу та вимушену еміграцію. Подано макроекономічні дані з втрат ВВП під час війни, збитків, інфляції, міжнародної допомоги у розрізі donorів, що посилює критичний огляд швидких рішень економічної політики. Проведено теоретичне узагальнення та окреслено ключові виклики для поствоєнної відбудови України та швидкі рішення, що є предметом дискусій на міжнародних майданчиках, а також об'єктом для аналізу в пошуках способів та засобів урегулювання для міжнародної партнерської підтримки. Показано відмінності між швидкою економічною політикою і адекватною.

Москаленко Олександра Миколаївна (oleksandra.moskalenko@kneu.edu.ua; oleksandra.moskalenko@wu.ac.at), д-р екон. наук, проф.; професор кафедри економічної теорії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, visiting researcher у Віденському університеті економіки та бізнесу (Відень, Австрія). <https://orcid.org/0000-0003-1036-5356/>.

¹ Стаття виконана в межах гранту Ernst Mach Grant – Ukraine Австрійського агентства з питань освіти та інтернаціоналізації (Österreichs Agentur für Bildung und Internationalisierung) за науковою роботою "Post-War Economic Recovery Policies in Ukraine" (2022); гранту Віденського університету економіки та бізнесу (Wirtschaftsuniversität Wien, Österreich) за науковою роботою "Постпандемічна економіка: соціально-економічна політика для відновлення та міжнародний досвід" (2022) на базі кафедри економіки; гранту МОН України для молодих учених "Постпандемічна парадигма соціально-економічного розвитку України в системі координат цифрової економіки" (2021–2023 pp.) (№ держреєстрації 0121U109496).

Цитування: Москаленко О. М. Економіка воєнного часу: виклики та швидка економічна політика. *Економічна теорія*. № 4. С. 84–114. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.04.084>

© О. Москаленко, 2022

Ключові слова: воєнна економіка, відновлення економіки, макроекономічні мультишоки, монетарна політика, фіскальна політика, політика збереження людського капіталу.

WARTIME ECONOMICS: CHALLENGES AND RAPID ECONOMIC POLICY

Oleksandra Moskalenko (oleksandra.moskalenko@kneu.edu.ua; oleksandra.moskalenko@wu.ac.at), Prof., Doctor of Economics, Professor in the Department of Economic Theory of the Kyiv National University of Economics named after Vadym Hetman, visiting researcher at the Vienna University of Economics and Business (Vienna, Austria). <https://orcid.org/0000-0003-1036-5356/>.

The article provides an overview and reflection of quick decisions on economic policies in Ukraine under wartime conditions. The author defines the theoretical and historical background of wartime economy, as well as its content and tasks. Presented various historical examples of the consequences of wars on the economy and its post-war recovery. It is found that in addition to the fact that wars have negative consequences for physical and human capital, they may also speed up economic growth after the war due to the change in economic environment. The author provides a brief analysis of economic policies in the wartime economy of Ukraine, challenges and quick decisions in fiscal and monetary policy, human capital preservation policy, energy policy and regulatory policy of coordinating processes during the war. There is an analysis of proposed changes to the tax legislation, and monetary decisions during the war and other steps taken by the government and the NBU to support the economy in the conditions of war shocks. The acuteness of the demographic challenge for Ukraine due to the loss of human capital and forced emigration is demonstrated. Presented various macroeconomic data on GDP decline during the war, losses, inflation, international aid by donors, which contributes to critical review of the quick economic policy decisions taken. The author undertakes a theoretical generalization and outlines the key challenges for the post-war reconstruction of Ukraine and quick decisions, which topics are among the subjects of discussions on international platforms, as well as objects for analysis in search of ways and means of international partnership support. The differences between rapid and adequate economic policy are shown.

Key words: war economy, economic recovery, macroeconomic multishocks, monetary policy, fiscal policy, human capital preservation policy.

В умовах геополітичного воєнного виклику міжнародному політичному, економічному та безпековому порядку перед економічною наукою стоїть завдання теоретичного обґрунтування засад реагування економічної політики на міждисциплінарні виклики в умовах економіки воєнного часу. Це питання поставало в економічній історії регулярно. Людське суспільство у своєму історичному поступі перманентно перебуває у стані протистоянь держав, військово-політичних блоків, інтеграційних угруповань, цивілізацій. Зіткнення різних типів політичних та економічних систем спостерігається повсякчас. Очевидно, що характер цих протистоянь є відмінним і унікальним. Відповідно економіки країн і суспільства зіштовхуються з різного типу викликами, що характерні для конкретних історичних обставин і геополітичних умов, економічних і політичних режимів. Теперішня геополітична і геоекономічна ситуація у світі має свій унікальний характер та специфіку, що потребує глибокої рефлексії вченими-економістами.

Економіка і суспільство України зіткнулися одночасно з двома безпрецедентними викликами – макроекономічними шоками: перше – з пандемією з початку 2020 року, друге – з повномасштабною військовою агресією Росії проти України з лютого 2022 року. Очевидно, що такі шоки мають і матимуть колосальні наслідки для економіки. Україна з часів своєї незалежності кожні п'ять років зіштовхується з асиметричними макрошоками (2004 рік – Помаранчева революція, 2007–2008 роки – світова фінансово-економічна криза, 2013–2014 – Євромайдан і початок російсько-української війни, 2015–2016 – економічна криза після початку російської агресії, 2020–2021 – світова пандемія, 2022 – по теперішній час – військова агресія Росії проти України). Щодо пандемії, то для економіки і суспільства України – це був мультишок колосального масштабу, й для глобальної економіки в цілому. Ураховуючи це, ми маємо справу з гібридним супервикликом доволі давно. Витоки його мають глибші корені та більш ранні відліки в історичній ретроспективі.

Поряд з геополітичними наслідками війни в Україні виникають й наслідки для економіки та суспільства України. Перед урядом України стоїть завдання забезпечити швидкі економічні рішення для підтримки економіки країни в усіх вимірах поряд із фінансуванням витрат на ведення війни. У цих умовах з'являється потреба в науковому обґрунтуванні швидких рішень економічної політики, що можуть виконувати оперативні завдання для забезпечення функціонування економіки в умовах воєнного стану із залученням усього арсеналу політико-економічних інструментів, міжнародного права, міжнародної дипломатії та партнерства з країнами-союзниками, міжнародними організаціями та корпоративним сектором. Гібридна війна ставить нові вимоги до економічної політики, монетарної та фінансової, соціальної, інноваційної, демографічної, з високими очікуваннями щодо створення потенціалу міцності економіки ще в умовах війни та переведення її на траєкторію зростання у середньостроковій перспективі після її завершення.

Цілі статті: 1) теоретичне обґрунтування змісту "економіки воєнного часу" та 2) визначення основних викликів економічній політиці України в умовах воєнної економіки та деяких аспектів швидких економічних політик.

Дослідницька проблема цієї статті є міждисциплінарною, що охоплює аналіз політико-економічних джерел інформації.

Категорія "воєнна економіка" не є новою в економічній теорії. Але в межах світової історії зміст воєнної економіки в результаті конвенційних війн розширювався досвідом економічних та інших політик, що були застосовані в процесі поствоєнної відбудови країн та при оцінюванні впливу воєн на економіку та населення, завдань урядів та інструментів їх реалізації в процесі відновлення. Так, пов'язуючи теорію з політикою та практикою, Жіль Карбонер (*Carbonnier*, 2016) представляє гуманітарну економіку як нову сферу дослідження, яка охоплює економічні та політекономічні

аспекти війни, катастроф, тероризму та гуманітаризму. Наукові дослідження про воєнну економіку демонструють економічний аналіз, який може покращити наше розуміння гуманітарних криз унаслідок воєн, роль допомоги в умовах конфліктів, а також сприяти розумінню індивідуальної та групової поведінки в ситуаціях війни.

Вивчення економіки воєнного часу пов'язано також з оцінкою втрат економіки. Кліффорд Ф. Тіс (Clifford F. Thies) і Крістофер Ф. Баум (Christopher F. Baum) (2020) зазначають, що хоча війни руйнують фізичний і людський капітал, вплив війни на ВВП на душу населення неочевидний. За результатами дослідження вчених, ця неоднозначність в основному пов'язана з тим, як в обліку національного доходу розглядаються вбивства людей і знищення речей під час війни. Виробництво зброї та боєприпасів зараховується позитивно, а вбивства людей і знищення речей не зараховується взагалі. З одного боку, війна може збільшити ВВП на душу населення шляхом скорочення безробіття та відсторонення людей від створення сім'ї та іншу неринкову діяльність у виробництво воєнного часу. З іншого боку, навіть якщо не врахувати знищення фізичного та людського капіталу чи втрату неринкової діяльності, війна може знизити ВВП на душу населення через зменшення робочої сили та загальної продуктивності факторів виробництва внаслідок знищення існуючого фізичного та людського капіталу, зменшення інвестицій у новий фізичний і людський капітал, а також зменшення прибутків від внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Отже, згадані вчені (Clifford, Baum, 2020) визначають, що концептуально загальна вартість війни складається з трьох частин: (1) альтернативна вартість ресурсів, які використовуються для ведення війни, (2) втрати життів і знищення фізичного та людського капіталу під час війни та (3) зменшення ВВП на душу населення, виміряного під час війни та після неї. Але емпіричні висновки про вплив війни на ВВП були непослідовними. Зокрема, Барро (Barro, 1991) виявив, що перевороти та вбивства погіршують темпи зростання ВВП на душу населення. Барро та Лі (Barro, Lee, 1993) підтверджують висновок щодо політичної нестабільності, але виявляють, що війна має незначний вплив на зростання.

Війна впливає на фінансові ринки негативно. Ця лінія дослідження вивчає реакцію фінансових ринків на воєнні події (D'souza, Brock, Eichler, 2022). Ключовими реакціями фінансових ринків на війни, що ведуться у світі, на сьогодні економічні експерти визначають: 1) хоча витрати на війну та оборону можуть становити значну частину ВВП США, війни часто не мають значного впливу на фондові ринки чи економічне зростання всередині країни; 2) ринки здебільшого проігнорували нещодавні конфлікти, пов'язані з Близьким Сходом та Іраном; 3) однак війна між Росією та Україною може мати серйозніший вплив, особливо на ціни на нафту та інші товари (D'souza, Brock, Eichler, 2022). Проте фондові ринки відновилися до рівня до вторгнення вже за кілька тижнів після вторгнення Росії в Україну.

Спостерігається навіть зростання акцій компаній під час війн. Цікавим є питання "Які акції найкращі під час війни?". Загалом компанії, які виробляють зброю та озброєння, мають тенденцію до найкращого результату під час війни. Енергетичні компанії також можуть відчувати посилення конфліктів, що призведе до підвищення цін на нафту та сировину. Вплив воєнних подій на індекси фондового ринку виглядає більш очевидним через вплив війни на реальну економічну діяльність (*Schneider, Troege, 2006*).

Імад Муса (*Moosa, 2019*) визначає війни, як "погані речі, які виникають і тривають через наявність впливових бенефіціарів". У своїй провокаційній праці І. Муса ілюструє економічні мотиви, що лежать в основі останніх 100 років міжнародного конфлікту, посиляючись на численних впливових індивідуальних та корпоративних спекулянтів війни, які набувають вигоду від неї.

Щодо змісту геополітичного конфлікту, то питання про відносини України й Росії постали ще у 2014 році. Це питання ще в той період розглядалося вченими через призму міжнародних відносин, політики енергетичної безпеки Європейського Союзу, хоча воно було геополітичним і тягнулося через усе XX століття й після здобуття Україною незалежності в 1991 році (*Kotoulas, Pustai, 2022*). Також ключові проблеми, що аналізувалися, стосувалися збереження енергетичної незалежності ЄС, розмірковування про обмеження щодо російського режиму, а отже й енергетичної експансії, та міцного закріплення України в західному лоні (*Schubert, Pollak & Brutschin, 2014*). Навколо зазначених питань у наукових працях висвітлювалася проблема ревізіонізму, надбудови з імперських амбіцій недемократичного режиму, яка лежить в основі пучка причин і наслідків війни, розв'язаною проти України (*Allison, 2017*).

Важливим є оцінювання втрат для світової економіки від воєн. Зокрема, наслідки впливу воєн на економіку та суспільство розглянуті в дослідженні Інституту економіки та миру (The Institute for Economic & Peace – IEP). Дослідження IEP показують, що деякі країни можуть нести втрати до 60 % свого ВВП унаслідок війни. Порівняння найбільш і найменш мирних країн, проведене Інститутом економіки та миру, показує тягар, який ціна війни створює для суспільства. Цим аналітичним центром оцінено середню економічну вартість насильства в десяти найбільш постраждалих від конфлікту країнах світу, яка еквівалентна 41 % їхнього валового внутрішнього продукту (ВВП). Для порівняння, дослідження також показують, що середня економічна вартість насилля в десяти найбільш мирних країнах становить тільки 3,9 % від ВВП. Розрахунки були здійснені для 2019 року. Поряд з цим звіт "Економічна цінність миру" за 2021 рік демонструє, що глобальний економічний вплив насильства становить приблизно 14,4 трильйони доларів (*How High is the Cost of War...; Global Peace Index 2022*).

Наукова проблема економіки воєнного часу або військової економіки з точки зору теорії є питанням міждисциплінарним, а саме пов'язаним з

політичною економією, історією, політологією, геополітикою та іншими суміжними науками. У процесі розгляду стану речей у світовій економіці не уявляється можливим обійти його геополітичні причини та виклики. Економісти зіштовхуються з потребою проводити оцінювання макроекономічної політики та стану економіки в межах категорій "економіка в умовах воєнного стану", "(пост)воєнна економіка" "мобілізаційна економіка". З теоретичної точки зору такий тип економіки тісно пов'язаний зі сферою політики та геополітики, а значить, лише політико-економічний аналіз разом з геополітичним мають найбільший потенціал до повнішої рефлексії ускладненої дійсності та формулювання адекватних рекомендацій державним управлінням різних рівнів.

Теоретико-історичне підґрунтя економіки воєнного часу

Що таке "економіка воєнного часу" (*war economy*, *wartime economy*)? За деякими визначеннями, економіка воєнного часу формується, коли країна реорганізовує свою промисловість під час війни, щоб забезпечити оптимальну конфігурацію виробничих потужностей країни для допомоги військовим зусиллям. В економіці воєнного часу уряди повинні забезпечити ефективний розподіл ресурсів для підтримки як військових зусиль, так і цивільних потреб громадян, які мають споживчі потреби (Carbonnier, 2016). Економіка воєнного часу – це мобілізаційна економіка. Економіка воюючої країни є засобом, за допомогою якого одна країна намагається отримати економічну перевагу над своїми супротивниками. Переведення економіки на військові рейки в країні, яка веде оборонну війну, є вимушеним заходом для уряду, щоб забезпечити оборону та безпеку країни. Економічна історія показує приклади, коли країни з економікою воєнного часу після закінчення війни і відбудови в кінцевому підсумку мали економіку сильнішу, ніж була до нього. Прикладами цього є Америка та Японія після Другої світової війни та Південна Корея після Корейської війни. Останнє економічне відродження з тих пір стало відомим як Чудо на річці Хань (*What is a war economy?*). Подібні приклади є як ніколи актуальними для економіки України в умовах воєнного часу.

Виробництво у військовій економіці функціонує за принципом необхідності підтримувати військові зусилля. Уряди також можуть вживати заходів для забезпечення належного розподілу таких ресурсів, як їжа, для забезпечення максимальної ефективності через нормування. Крім того, податкові надходження часто перерозподіляються на підтримку військових зусиль за рахунок інших проєктів, які – у мирний час – можуть бути гостро потрібні країні. Уряди можуть отримати додаткові доходи для підтримки економіки в умовах війни шляхом випуску фінансових інструментів, таких як військові облігації, або прямого підвищення податків на цивільне населення. Вони також можуть стимулювати підприємства переорієнтувати своє виробництво на військову техніку та інші оборонні активи, які є більш

корисними для військових зусиль, ніж інші товари, які можуть розглядатися як розкіш мирного часу (*What is a war economy?*).

Багато країн мали економіку воєнного часу під час Другої світової війни. Німеччина почала переходити до воєнної економіки ще до того, як війна була офіційно оголошена, з переозброєнням, яке швидко розширювалося після приходу до влади нацистів у 1933 році. Воєнна економіка Німеччини того часу надзвичайно допомогла переозброєнню, і це призвело до швидкого завоювання сусідніх країн, таких як Польща, Бельгія та Франція, на початку війни. Акценти виробництва змістилися на зброю – бойове спорядження за рахунок предметів розкоші. Іншим прикладом воєнної економіки є економіка США під час Другої світової війни. Нейтралітет Америки до моменту нападу на Перл-Харбор дозволив їй налагодити значні торговельні відносини з союзними державами, що призвело до зростання економіки країни. Окрім того, на території Америки не було бойових дій, а значить, інфраструктура не постраждала. Виробництво було зміщено на військову техніку та боєприпаси, які очевидно мали високий попит у Європі, і які потребували б самі США, якщо б вони вступили у війну. Підвищення експорту допомогло утвердитися США як домінуючій світовій наддержаві наприкінці війни, і воєнна економіка 1941–1945 років, безсумнівно, була вагомим чинником цього.

Іншим актуальним прикладом економіки воєнного часу є Ізраїль, який в умовах воєнних конфліктів перебуває постійно й досить вдало до них адаптувався. Аналітичні дослідження показують (Schein, 2017), що немає жодного однотипного впливу воєн на економіку землі Ізраїлю, який би підтверджувався як уніфікований вплив. У деяких випадках війни були вигідними для економіки, як, наприклад, у Першій і Другій світових війнах і Шестиденній війні. З іншого боку, "арабське повстання" 1936–1939 років, громадянська війна 1947–1948 років, перша арабо-ізраїльська війна для арабських жителів підмандатної Палестини та дві інтифади мали негативний вплив на економіку. Крім того, у деяких війнах економічні наслідки війни були позитивними або негативними, як, наприклад, війна 1956 року та перша і друга ліванські війни відповідно. Але в деяких випадках було неможливо точно оцінити довгострокові зміни в економіці навколишнього середовища. Прикладом цього є перша арабо-ізраїльська війна для єврейських жителів підмандатної Палестини та війни Судного дня, економічні наслідки яких не можуть бути визначеними однозначно (Schein, 2017. Р. 662).

Е. Шайн робить такі два узагальнення щодо війн та економічного зростання. *Перше*: найбільш вирішальним фактором у визначенні економічних наслідків війни є зміна економічного середовища внаслідок війни. Прикладом такого узагальнення може бути Перша світова війна, яка призвела до знищення сільськогосподарського капіталу в Ізраїлі, але зміна економічного середовища внаслідок війни спричинила економічне зрос-

тання після війни. Це означало, що загалом Перша світова війна позитивно вплинула на економічне зростання Ізраїлю. *Друге:* внутрішні або громадянські війни, такі як дві інтифади та "арабське повстання", де втрати пов'язані з припиненням функціонування економіки на тривалий період, є більш шкідливими для економічного зростання, ніж втрати фізичного капіталу від воєн (Schein, 2017. Р. 663).

В Україні війна, безумовно, матиме вплив на зміну економічного середовища. Найбільший негативний вплив вона відчує на територіях, де було припинення економічної діяльності на тривалий період, що пов'язано з вимушеною еміграцією людського капіталу, руйнуванням підприємств та їх зупинкою, зменшенням попиту тощо. Але війна може мати й позитивний вплив на економічне зростання України, наприклад, у зв'язку з формуванням нових унікальних форм господарювання, експериментуванням з антикризовими заходами економічної політики, практична апробація яких може стати в нагоді в середньостроковому майбутньому, а отже й з формуванням нового управлінського класу, імплементацією нових технологій і цифровізацією.

Економічні політики в економіці воєнного часу України: короткий огляд викликів та швидких рішень

Війна як геополітичний виклик з економічної точки зору є макроекономічним шоком, який насамперед призводить до падіння ВВП, інфляції пропозиції, зменшення сукупного попиту, стагнації, падіння курсу національної грошової одиниці, зростання безробіття, викликаного скороченням робочих місць, скорочення людського капіталу, падіння ділової активності тощо. Отже, необхідно адаптувати економічну політику держави до потреб тривалої війни. Деякі економісти використовують термін "мобілізаційна економіка", який дає змогу поєднати зміст економічної моделі з її цілями та інструментами економічної політики.

На наш погляд, в Україні у воєнний час має бути імplementована національно орієнтована економічна політика. Такий тип політики має швидко реагувати на повсякденні виклики. Це дуже вдалий момент, точка біфуркації для зміни пріоритетів економічної політики держави таким чином, щоб вона могла витримувати тривалі військові дії. Війна вимагає ефективного перерозподілу внутрішніх ресурсів, використання усього наявного арсеналу економічних й позаекономічних інструментів, як і потужної фінансової підтримки міжнародних партнерів.

Економічна політика має швидко відповідати на економічні виклики. Перший – це величезний *дефіцит державного бюджету* через війну. За даними Міністерства фінансів України, щомісячна потреба зведеного бюджету становить близько 5 млрд дол. США. До кінця 2022 року дефіцит може досягти 25 відсотків ВВП без урахування міжнародних грантів. Інструменти фінансування дефіциту бюджету (державних витрат) у воєнний

час припиняються. Національний банк України використовував запас міцності, накопичений до війни. Станом на серпень 2022 року, за даними НБУ, міжнародні резерви скоротилися майже на 18 % від початку року, а на початку вересня становили близько 25 млрд дол. США (*Підсумки дискусії членів Комітету з монетарної політики...*, 7 вересня 2022; Schevchenko, 2022).

На Другому міністерському круглому столі щодо підтримки України (*Second Ministerial Roundtable for Support to Ukraine*, 12 жовтня 2022) були озвучені ключові потреби України та способи їх забезпечення. За словами міністра фінансів України С. Марченка, уряд оцінює потребу в фінансуванні дефіциту держбюджету в 2023 році в 3,5 млрд дол. США на місяць. Ухвалений у першому читанні проєкт державного бюджету України на 2023 рік передбачає зовнішнє фінансування дефіциту в розмірі 38 млрд дол. або близько 3,2 млрд дол. на місяць. Важливо, що міжнародні партнери вже мобілізували 35 млрд дол. США, значну частину яких уже перераховано, і закликали до подальшої підтримки, особливо у формі грантів (*Second Ministerial Round table Discussion...*, 2022). Варто зазначити, відповідно до змін, внесених до законодавства, НБУ отримав тимчасову можливість на період воєнного стану здійснювати купівлю державних облігацій для фінансування критичних видатків уряду в обмежених обсягах, передусім – для забезпечення обороноздатності країни (*Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану...*, 2022).

Другий: *потреби на відновлення, невідкладні потреби та розвиток економіки в одному часі*. Очевидно, що зараз перед урядом України "стоїть важке завдання збалансування процесу відновлення України з невідкладними потребами країни, включаючи основні державні послуги, такі як охорона здоров'я, освіта та соціальний захист, які мають вирішальне значення для запобігання подальшому погіршенню умов життя та бідності в Україні", – очевидне завдання, вдало сформульоване Анною Б'єрде, регіональним віце-президентом Світового банку в Європі та Центральній Азії (*Ukraine Recovery and Reconstruction Needs...*, 2022). Світовим банком, урядом України та Європейською комісією запропоновано методологічне підґрунтя для оцінки збитків і потреб України від війни із назвою "Швидка оцінка збитків та потреб України" (*Ukraine Rapid Damage And Needs Assessment – RDNA*). Цей аналітичний звіт є першою комплексною оцінкою наслідків війни в двадцяти різних секторах після російського вторгнення. У динаміці він допоможе визначити пріоритети для відновлення та сформулювати відповідні плани та запити про макрофінансову та грантову допомогу від міжнародних партнерів. У звіті визначаються потреби у фінансуванні для стійкого, інклюзивного та сталого відновлення та реконструкції.

Ключовий виклик для влади та швидкої економічної політики – це зосередження спільних зусиль спільних зусиль. Важливо, що дипломатич-

ний фронт працює швидко та ефективно для мобілізації спільних ресурсів уряду та міжнародних партнерів усіх рівнів. Деокупація територій вимагає негайного відновлення знищеної інфраструктури, житлового фонду і соціальних об'єктів та створення умов для перезавантаження ділової активності (відбудова пошкоджених або знищених підприємств, відкриття нових затребуваних бізнесів). Уряд вбачає, що основою для національного Плану реконструкції та передумовою для ефективного фінансування є оперативна оцінка руйнувань та визначення потреб. Отже, за оцінками RDNA для першого етапу, швидкого відновлення, необхідно 17 млрд дол., з яких 3,4 млрд дол. США Україні потрібно вже 2022 року. Для другого етапу на наступні 36 місяців вимагається 105 млрд дол. США, які будуть необхідні для задоволення найбільш нагальних потреб (відновлення соціальної інфраструктури, утеплення та відновлення опалення й енергопостачання будинків взимку, термінові ремонтні роботи, закупівлі газу, підтримка сільськогосподарства та соціальний захист, невідкладне відновлення важливої транспортної інфраструктури). Загалом, вартість потреб на відбудову та відновлення, станом на 1 червня, оцінювалася в понад 349 млрд дол. США, що перевищує ВВП України в 2021 році більш ніж у 1,6 раза. Для порівняння: на Міністерському круглому столі у жовтні 2022 року для підтримки України прем'єр-міністр України озвучив, що вартість потреб на відбудову та відновлення є рівною двом річним ВВП України. До цих потреб включено першочергові потреби для, по суті, формування "сучасної, низьковуглецевої, стійкої до катастроф і змін клімату та інклюзивної країни, яка краще відповідатиме стандартам Європейського Союзу". Фізичні збитки від війни сягнули понад 97 млрд дол. за період з 24 лютого по 1 червня 2022 року. Очікується, що ця цифра буде зростати, оскільки війна триває (*Ukraine Rapid Damage And Needs Assessment*, 2022, P. 3).

Третій: *економіка зіштовхнеться з падінням реального випуску, неповною зайнятістю, відтоком робочої сили, зростання ВВП-розриву* за рахунок зростання фактичного безробіття, значним його перевищенням над природним рівнем безробіття. За формулою Оукена 1 % перевищення фактичного безробіття над його природним рівнем призводить до втрат у фактичному ВВП на 2,5 %. Тож, за грубими оцінками, без застосування економетричних розрахунків коефіцієнта чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття за звітний період, якщо фактичне безробіття перевищить його природний рівень суттєво, наприклад, на 20 %, то втрати фактичного ВВП становитимуть 50 %. За оцінками НБУ, безробіття за другий квартал досягнуло рівня близько 35 %, але очікується його падіння до 28,9 % до нового року. Разом з тим номінальні заробітні плати у 2022 році скоротяться на 12 %, а реальні – на 27 %. Номінальні зарплати почнуть зростати і перевищать довоєнний рівень уже у 2023 році за умови поживлення ділової активності і поступового відновлення економіки, а реальні

зарплати до кінця 2024 році ще не повернуться до довоєнного рівня через високу інфляцію (*Інфляційний звіт*, липень 2022).

Четвертий: *інфляція* 23,8 % в серпні в річному вимірі. У вересні 2022 року споживча інфляція в річному вимірі пришвидшилася до 24,6 % (з 23,8 % у серпні). У місячному вимірі ціни зросли на 1,9 %. Базова інфляція в річному вимірі пришвидшилася до 20,4 % з 19,1 % у серпні. Зростання адміністративно-регульованих цін залишилося на рівні попереднього місяця (14,7% р/р) (*Коментар Національного банку щодо рівня інфляції...*, 11 жовтня 2022). Є ризик укорінення негативних інфляційних очікувань.

П'ятий: *актуальними викликами* залишаються фіскальні дисбаланси та непосильний дефіцит поточного рахунку. Негативне сальдо торгівлі товарами і послугами, що за сім місяців 2022 року вже перевищило 10 млрд дол., продовжує поглиблюватись, створюючи тиск на обмінний курс гривні. Часткове повернення громадян України з-за кордону має покращувати баланс торгівлі товарами і послугами. Дефіцит фінансового рахунку за сім місяців 2022 року становив – 12,85 млрд дол. Його формування продовжує зумовлюватись впливом валюти за операціями приватного сектору (*Гетьманцев*, 2022).

Шостий: згідно з попереднім прогнозом, опублікованим 16 березня 2022 року Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), у разі продовження затяжної війни в Україні *можуть бути втрачені 18 років соціально-економічних досягнень*, при цьому майже третина населення житиме за межею бідності, а ще 62 % постануть перед високим ризиком зубожіння протягом наступних дванадцяти місяців (*Кожен день без відновлення миру...*, 16 березня 2022)².

Вимоги до економічних політик у сучасних умовах в Україні є відповідними рекомендаціям Організації економічного співробітництва та розвитку (*Paying the Price of War*, Sept. 2022). Розглянемо швидкі рішення економічних політик під час війни.

Фіскальна політика. У період війни основна увага приділяється мобілізації ресурсів для підтримки військових зусиль. Поєднання інструментів зазвичай включає вищі податкові надходження, запозичення, сеньйораж (друкування грошей), зовнішню допомогу. Скорочення державних витрат на освіту і науку, медицину та інші соціальні витрати має суперечливий характер. Очевидно, що це є інструментом стримування сукупного попиту, а значить, інфляції, оскільки відбулася вимушена відмова від інфляційного таргетування. Ключовою метою є розширити базу оподаткування для збільшення податкових надходжень та зборів. Дефіцит державного бюджету фінансується за рахунок внутрішніх та зовнішніх запозичень (військових облігацій), за рахунок зовнішньої допомоги (грантів), а не заборгованості та сеньйоражу. Останній інструмент є тим-

² Кожен день без відновлення миру прискорює збіднення України – попереджає ПРООН, 16 березня 2022, Прес-реліз.

часовим. Фіскальна політика має створити умови для зменшення залежності від сеньйоражу з часом.

У кризових умовах, за рекомендацією OECD, тимчасові фіскальні заходи зі зниження процентних ставок податків для бізнесу використовуються для пом'якшення шоку для ділової активності поряд із впливом вищих витрат на продукти харчування та енергію для споживачів і підприємств. Але їх варто збалансувати з необхідністю знизити споживання енергії, обмежити подальше стимулювання попиту в період високої інфляції та забезпечити стійкість державного та гарантованого державою боргу. У поствоєнний час в Україні очевидно потрібні будуть ефективні та цілеспрямовані реформи для підвищення продуктивності, зменшення економічної нерівності, посилення стійкості та підвищення рівня життя (*Paying the Price of War*, Sept. 2022).

На початку війни уряд України спробував працювати на випередження і пропонував сприятливі умови для розвитку бізнесу. Зокрема, була прийнята програма доступних кредитів, яка включає такі можливості: будь-який бізнес може взяти кредит під 0 %; максимальна сума кредиту збільшена до 60 млн; уряд оплачував усі відсотки перед банком; прибралися обмеження у видачі позики, які стосувалися бізнес-плану, робочих місць чи будь-які інші; після завершення воєнного стану ставка за кредитами буде не більше 5 %; була спрощена система оформлення гуманітарної допомоги; уряд фінансував створення робочого місця на рівні мінімальної заробітної плати, яка на 1 січня 2022 року становить 6500 грн (з 1 жовтня – 6700 грн). Також були внесені зміни до Податкового кодексу на час воєнного стану і на рік після його завершення ухваленням Закону України від 15.03.2022 № 2120-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану"³. Але за кілька місяців ініціативи, запроваджені на початку весни 2022 року щодо окремих пільг щодо оподаткування, були переглянуті парламентом. Так, 21 червня 2022 року ВРУ ухвалила законопроект уряду № 7418 "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування". На жаль, така ситуація вважається нестабільністю в податковому законодавстві і непрогнозованістю, що справляє більш негативний вплив на платників податків у порівнянні зі стабільним податковим навантаженням.

Для індустриальних парків уряд визначив умови звільнення від ПДВ та ввізного мита на обладнання. Індустриальні парки, за стратегією Мін-

³ У воєнний та післявоєнний період відбудови та зростання країни потрібна нова модель оподаткування. На початку війни був ухвалений Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX для підтримки українського бізнесу у воєнний час. Закон містить кардинальні зміни щодо єдиного податку, зниження ПДВ та акцизного збору на паливо, податкові пільги для великого бізнесу та благодійності, та для фізичних осіб-підприємців.

економіки, мають стати точками зростання економіки і післявоєнної відбудови країни. Скасування ПДВ та ввізного мита є новими економічними стимулами (*Уряд визначив умови звільнення від ПДВ...*, 2022).

Великі дискусії в законодавчих колах і управлінській гілці влади викликала запропонована Офісом Президента та Міністерством економіки нова податкова реформа "10-10-10", яка передбачала зниження ключових ставок податків на 10 %. Це стосувалося податку на додану вартість 10 % проти 20 %, податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) – 10 % проти поточних 18 %, податку на прибуток підприємств із поточних 18 до 10 %. У середньостроковій перспективі пропонується зовсім відмовитися від податку на прибуток підприємств і замінити його податком на виведений капітал на рівні 10- 15%. На час воєнного стану ініціюється підвищення вдвічі ставки військового збору - до 3 %. Пропонувалося частково скасувати сплату Єдиного соціального внеску (наразі 22 % від фонду оплати праці працівника), і залишити його лише для ФОПів (сплачують 22 % від мінімальної зарплати), які перебувають на системі єдиного податку. Але введення цієї реформи під час війни було визнано недоцільним. Дискусія стосувалася питань різкого скорочення надходжень до державного бюджету, що тільки збільшило б його дефіцит. Компенсатори, які пропонувалися, скоріш за все не могли б покрити цей дефіцит, оскільки в цій реформі не було враховано поведінковому складову виведення бізнесів з тіні проти кількісного підходу. Разом з тим не пропонувався спосіб адміністрування податків, за винятком податку на виведений капітал. Окрім того, реформі "10-10-10" суперечить не стільки досягнення консенсусу в Україні, скільки за її межами. На шляху до євроінтеграції Україна підписала директиви Ради ЄС (*Directory of legal acts*) та програми BEPS (*What is BEPS?*). Це значить, що вона повинна дотримуватись вимог щодо базових ставок ПДВ та податку на прибуток підприємств на рівні не менше 15 %. Такі ставки податків покликані забезпечити адекватну ринкову конкуренцію на європейських ринках й запобігти виведенню активів в офшори. Отже, із запропонованої реформи ВРУ може підтримати найімовірніше зменшення ЄСВ, оскільки є розуміння того, що навантаження на фонд оплати праці залишається в Україні досить високим – 41,5% (*Вуговська, 2022; Швабій, 2022*).

Монетарна та антиінфляційна політики. Швидкі рішення монетарної політики у воєнний час зводяться до використання НБУ таких інструментів:

1) сеньйораж (емісія грошей) як найпростіше рішення, яке використовує НБУ. Негативні наслідки: розмивання грошових коштів населення, поглиблення кризових тенденцій в економіці, розпалювання інфляції та підриг соціальної стабільності; сеньйораж у коридорі 30 млрд грн щомісяця. Хоча деякі експерти заявляють, що за рахунок фінансової під-

тримки міжнародними партнерами можна підвищувати цей коридор до 60 млрд грн (Тарасовський, 16 серпня 2022);

2) 1 березня поточного року НБУ послабив деякі валютні обмеження, дозволивши клієнтам знімати приблизно до 1000 доларів США на день (Національний банк вживає заходів..., 30 вересня 2022);

3) 24 лютого НБУ також підтримав ліквідність уряду, перерахувавши до держбюджету 19 млрд грн прибутку за 2021 рік (що становить близько 1,3 % видатків уряду або 10 % дефіциту зведеного бюджету у 2021 році). 8 березня НБУ заявив, що може підтримати держбюджет шляхом купівлі українських державних цінних паперів на первинному ринку та згодом придбав військові облігації на 20 млрд грн. Відомо, що для мирного часу діє установчий договір ЄС, який прямо забороняє національним центральним банкам фінансувати свої уряди. Незважаючи на таку практику, економіка воєнного часу диктує інші правила, і НБУ має пристосуватися до тривалої війни;

4) НБУ ввів кілька додаткових змін для підтримки фінансової системи. Він спростив правила для комерційних банків (включаючи правила та статистичну звітність);

5) НБУ відкликав ліцензії та ліквідував підконтрольні Росії банки, що працюють в Україні;

6) для стабілізації обмінного курсу національної валюти НБУ девальгував гривню на 25 % у липні, щоб привести офіційний обмінний курс до ринкового рівня. Цей інструмент збалансував фінансовий ринок для бізнесу, але знецінив реальні доходи та гривневі заощадження громадян України, що є згубним і болючим для населення. У супроводі з відсутністю індексації по всій країні, "заморожуванням" номінальних доходів працівників бюджетної сфери цей інструмент призводить до негативних соціальних результатів і поганих інфляційних очікувань (Groot, Skok, 2022, 17 Mar);

7) облікова ставка НБУ (Національний банк України підвищив облікову ставку..., 02 червня 2022) залишалася незмінною на рівні 10 % упродовж лютого – травня 2022 року, оскільки, за позицією НБУ, "в умовах значного психологічного шоку зміна облікової ставки мала незначні шанси слугувати чинником дезінфляції та стабілізації очікувань". Але протягом травня 2022 року збільшилася різниця між курсом готівкового ринку та офіційним. З'явилася система множинних курсів через обмеження на операції з валютою та міжнародні перекази з негативними ефектами для економіки. Тож було прийнято рішення про підвищення облікової ставки до 25 % з 03 червня 2022 року, що затверджено рішенням Правління Національного банку України від 02 червня 2022 року № 262-рш "Про розмір облікової ставки". Цей крок розглядається як необхідність для підтримання курсової стабільності, а також важливою передумовою забезпечення цінової та фінансової стабільності. Очікування НБУ зводяться до того, що "підвищення облікової ставки до 25 % буде достатнім для послаблення тиску

на валютному ринку та стабілізації інфляційних очікувань, що в перспективі створить передумови для переходу до циклу зниження облікової ставки" (*Національний банк України підвищив облікову ставку...*, 02 червня 2022).

Отже, посилення цінового тиску у війсьній економіці України спонукало НБУ до сильного підвищення облікової ставки, вище, ніж очікувалося. Це певною мірою дозволяє мінімізувати ризики того, що висока інфляція закріпиться в інфляційних очікуваннях. Як це вплине на зростання заробітної плати на історично жорсткому ринку праці із укоріненою моделлю низької оплати праці, ще потрібно вивчити. Окрім того, економіка України відчуває, що ціновий тиск підвищується через значне двостороннє знецінення національної валюти щодо долара США та інших твердих валют, які також знецінюються. Отже, для зниження інфляції необхідне додаткове посилення монетарної політики (*Paying the Price of War*, Sept. 2022);

9) антиінфляційна політика в Україні змінилася в умовах воєнного часу. НБУ заявив, що він не може використовувати надалі ринкові інструменти. "Зниження дієвості ринкових інструментів та висока невизначеність в умовах повномасштабних бойових дій унеможливили здійснення монетарної політики в традиційному форматі інфляційного таргетування з плаваючим валютним курсом", – зазначається в Інфляційному звіті НБУ у липні 2022 року (*Інфляційний звіт*, липень 2022). Усвідомлюючи потенційні ризики монетизації дефіциту державного бюджету, Національний банк фінансуватиме лише критичні видатки Уряду в обмежених обсягах та лише шляхом купівлі цінних паперів Уряду на первинному ринку. Національний банк максимально уникає заходів та інструментів, застосування яких може призвести до послаблення довіри до грошово-кредитної (монетарної) політики, розбалансування очікувань та посилення фіскального домінування (*Основні засади грошово-кредитної політики...*, 15 квітня 2022). За рекомендаціями OECD, для тривалого зниження інфляції необхідна подальша жорсткість монетарної політики. Заходи внутрішньої політики потрібно буде ретельно відкалібрувати, враховуючи невизначеність щодо перспектив зростання, швидкості, з якою з'являться ефекти від підвищення облікової ставки та процентних ставок (*OECD Economic Outlook*, September 2022).

Регуляторна політика узгодження процесів. Відкрито урядову програму з релокації виробництв із регіонів, у яких ведуться активні бойові дії, у відносно безпечні регіони, якою опікувалося Міністерство економіки України. За даними Міністерства економіки України, за державною програмою релокації виробництв станом на 12 липня 2022 подано 1723 заявки від підприємств на релокацію, було переміщено 661 підприємство, з яких 458 перезапустили свою діяльність. Значна кількість підприємств перебували у процедурі релокації, близько 475 підприємств, які чекають на нову локацію і організацію транспортування (*На захід України перемістилося 661 підприємство...*, 2022). Ця програма зробила значний внесок у збереження бізнесів й робочих місць.

Енергетична політика. В умовах підвищеної невизначеності, втрати 1/3 ВВП, сильного інфляційного тиску і триваючого впливу війни на світові енергетичні ринки і внутрішній енергетичний ринок, зокрема, зі збитками в енергетичній інфраструктурі, вітчизняні політики стоять перед важким вибором. Використовується комбінована стратегія оперативного реагування на потреби економіки і зниження споживання енергоресурсів населенням і підприємствами.

Уряд стимулює перехід на альтернативні джерела енергії (Закон України "Про альтернативні джерела енергії" № 555-IV від 20 лютого 2003 року із змінами та доповненнями). Відмова від російського газу і формування енергетичної незалежності стає стратегією ЄС та інших розвинених країн-партнерів України до 2030 року. Згідно з дослідженням Оксфордського університету, перехід від викопного палива до відновлюваної енергетики може заощадити до 2050 року 12 трлн дол. США (Фішер, 2022).

Один із прикладів орієнтації на розвиток і формування засад енергетичної незалежності для України є подальший розвиток її великого потенціалу для створення водневої економіки. Отже, український уряд може і повинен максимально використати цю тенденцію. Проєкт USAID Energy Security (РЕВ) допомагає Міністерству енергетики України у розробленні Національної водневої стратегії шляхом підтримки реформування та модернізації газового ринку. Успішний розвиток водневої економіки може принести Україні значні переваги в середньо- і довгостроковій перспективі, зокрема: підвищення енергетичної безпеки за рахунок зменшення залежності від природного газу; залучення прямих іноземних інвестицій; посилення європейської інтеграції; декарбонізація важкої промисловості та забезпечення майбутнього експорту країни (Україна має підтримку Європи у розвитку водневої енергетики..., 27 квітня 2022).

Політика збереження людського капіталу. Війна з руйнівною силою впливає на людський капітал. Чисельність населення України скорочується, оскільки фізичні втрати населення поєднуються з проблемою скорочення народжуваності та виїздом населення за кордон у пошуках тимчасового захисту.

За даними ООН чисельність населення України за 2022 рік скоротилася на 8,8 % проти 2021 року і становить 39 млн 701,739 тис. осіб. На початок 2023 року матимемо скорочення населення на -7,45 %, що відповідно становитиме 36 млн 744,634 тис. осіб (Demographic Data of Ukraine, 2022). За даними Державної служби статистики України, чисельність населення України на 1 січня 2022 року становила 41167335 осіб (Number of Present Population of Ukraine, 2022). Автори дослідження, фінансованого Радою ЄС, дійшли висновку, що населення України може зменшитися на 24- 33% залежно від тривалості війни. Ефект особливо відчутний для дітей та населення продуктивного віку (Демографічна трагедія України..., 2022). З початку бойових дій майже третина українців були вимушені по-

кинути свої домівки. Це одна з найбільших криз переміщення людей у сучасному світі. В Україні майже 7 мільйонів людей залишаються внутрішніми переселенцями через війну. Станом на жовтень 2022 року, за оцінками УВКБ ООН (Агентство ООН у справах біженців), у Європі перебуває понад 7 мільйонів біженців. Понад 4 мільйони біженців з України зареєструвалися для отримання тимчасового захисту або аналогічних національних схем захисту. З 24 лютого було зафіксовано близько 13,1 мільйона переміщень з України, а понад 6 мільйонів – повернення в країну (*Ukraine situation Flash Update №31*, 2022).

Отже, після завершення війни уряд має забезпечити безпеку громадян та підтримувати закон і порядок, та розпочати процес щодо повернення свого населення в Україну. Потрібно буде забезпечити громадян ресурсом для відновлення – компенсацією пошкодженого або знищеного майна та нерухомості, низькими ставками іпотечних кредитів для всіх.

Наприклад, для соціальної політики та політики розвитку людського капіталу може стати в нагоді така міжнародна практика: для розвинених країн, наприклад, OECD рекомендує правильно підбирати політику; зокрема, такі заходи, як збільшення підтримки догляду за дітьми та зменшення податкових клинів для низькооплачуваних працівників, що може допомогти подолати поточний тиск інфляції та зростання цін на енергоносії, з яким стикаються домогосподарства з нижчими доходами, і запропонувати середньострокові переваги для працевлаштування та інклюзії. Така продумана політика та зазначені заходи теж повинні бути імplementовані в План відновлення України ("План Маршала") на її інтеграційному шляху до ЄС. Зокрема, питання зменшення нерівності не звучить в риториці політиків, як і питання підвищення стандартів та рівня життя в Україні, особливо в умовах війни.

Швидкі рішення економічної політики щодо інших джерел фінансової підтримки української економіки, на думку більшості експертного середовища (*Becker, Eichengreen et al.*, 2022. Р. 7–8), можуть бути такими: 1) використати політику з боку пропозиції. Ураховуючи швидку зміну економічного середовища та військових потреб, Україні потрібна система швидкої та економічно ефективною алокації та розподілу ресурсів; 2) внутрішні запозичення та накопичення внутрішніх ресурсів. Україна повинна активізувати внутрішні запозичення шляхом випуску державного боргу на ринкових умовах. Метою є перекласти тягар фінансування дефіциту на поствоєнний час. Але цей механізм потрібно структурувати у такий спосіб, щоб запобігти подальшому зростанню державного боргу після завершення війни; 3) скорочення непершочергових видатків (але зі збереженням "м'яких інвестицій") і підвищення податків, можливо, використовуючи прогресивну шкалу податків. Підвищення податків є суперечливим процесом, може не сприйнятися економічним середовищем, тому основою є дерегуляція, спрощення адміністрування податків, поєднання планування уря-

дом (для швидкої алокації ресурсів для військових потреб) і ринкових механізмів, щоб стимулювати бізнес виходити з тіні і розширювати базу оподаткування за рахунок створення нових бізнесів (гранти, податкові стимули); 4) міжнародна фінансова допомога. Фінансова допомога Україні від міжнародних партнерів така ж важлива, як і військова підтримка; 5) асистентування урядом своїм громадянам у погодженні процесів і вирішенні завдань, пов'язаних зі збитками, завданими війною, вимушеним переселенням, відновленням майна, релокацією підприємств, втратою роботи тощо.

Війна, ЄС і світова економіка. Як зазначають експерти та аналітики, напередодні вторгнення в Україну ЄС уже впорався з різким погіршенням умов торгівлі та зростанням інфляції, більшість з яких була пов'язана з ціною імпортованих енергоносіїв. Незважаючи на те, що відновлення після пандемічного шоку все ще неповне, Європейський центральний банк зіткнувся з непростим балансуванням між підвищенням цін і вирішенням інфляційних загроз. Протистояння з Росією передбачає більш виражений і триваліший шок, який серйозно загострить панівну політичну дилему. Таким чином, війна загострила деякі проблеми, які вже вражали європейську економіку, зокрема, зону євро, такі як різке підвищення цін на енергоносії, що спричинило інфляцію, а також труднощі, пов'язані з відновленням транскордонних ланцюжків поставок, які були порушені пандемією. Крім того, шок, якого зазнали підприємства та споживачі, і велика невизначеність, створена війною, є загрозою відновленню після COVID-19, яке до російської агресії здавалося надійним (Wyplosz, Gros, Siklos, P. et al., 2022, June).

За даними міжнародних валютно-фінансових інституцій російсько-українська війна матиме значні наслідки для економічної політики Європейського Союзу та його членів через негативний шок пропозиції, спричинений зростанням цін на нафту та газ, заходами щодо енергетичної незалежності, наданням тимчасового притулку українцям і збільшенням витрат на оборону. Їхні прямі бюджетні наслідки можуть становити 1,1/4 % ВВП у 2022 році (Pisani-Ferry, 2022)⁴.

Цей геополітичний виклик – війна в Україні – несе збитки світовій економіці, які оцінюються у 2,8 трлн дол. США. Згідно з прогнозом Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), світова економіка має зрости на 3 % цього року та на 2,2 % у 2023. Перед війною очікувалося зростання на 4,5 % цього року та 3,2 % у 2023 році. Таким чином, війна в Україні обійдеться світові в суму, еквівалентну обсягу виробництва французької економіки за ці два роки. ОЕСР очікує, що економіка ЄС зросте

⁴ "Війна в Україні є третім асиметричним шоком, як називають його економісти, який ЄС пережив за останні два десятиліття після фінансово-економічної кризи 2008 року та наступної кризи в Єврозоні та пандемії COVID-19. Асиметричний шок – це раптова зміна економічних умов, яка впливає на одні країни ЄС більше, ніж на інші. Війна в Україні справді значно більше впливає на сусідні країни через наплив біженців та їхню сильну залежність від російського газу", – зазначив Йозеф Боррель (Borrell, 2022).

лише на 0,3 % у 2023 році в порівнянні з очікуванням зростання на 1,6 % у червневому прогнозі. ОЕСР також знизила прогноз зростання економіки США в 2023 році до 0,5 % з 1,2 % (*Losses to the world economy...*, 2022, 27 Sept.).

Міжнародна фінансова, технічна та гуманітарна підтримка України під час війни та державний бюджет. За сім місяців війни міжнародні партнери надали Україні допомогу приблизно у 20 млрд дол. в різних інструментах. Це більше, ніж третина всіх бюджетних надходжень. 2023 рік буде для України важким з позиції стабільності економіки та фінансів. Тому Україна потребуватиме подальшої сильної фінансової підтримки. Приблизна потреба у міжнародній фінансовій допомозі на 2023 рік за оцінками уряду становитиме 55 млрд дол.⁵ Це покриватиме потреби бюджету 3,5 млрд дол. щомісяця. Уряд затвердив бюджет України на 2023 рік і робить усе, щоб зберегти стабільність економіки, збирати більше податків, і бути самодостатніми у питанні фінансування всіх витрат. Проводиться подальша оптимізація витрат. За рахунок девальвації гривні і замороження номінальних доходів громадян і соціальних виплат уряд знизив фіскальний розрив на близько 30 %. Структура бюджету на наступний рік є такою: перше: безпека та оборона – 45 % усіх витрат; друге: соціальні виплати – 16 %; третє: охорона здоров'я і освіта – 13,2 % (*Верховна Рада України підтримала у першому...*, 2022, жовтень 07). Отже, система державних фінансів України працює відносно стабільно, зокрема завдяки значним обсягам фінансування на зміцнення обороноздатності, підтримки економіки України та вирішення гуманітарних проблем з боку міжнародних партнерів усіх рівнів.

Швидка економічна політика versus адекватна економічна політика. Правомірним є питання, а чому швидка економічна політика, а не адекватна. Під час війни необхідні швидкі рішення економічної політики, які не матимуть затримки в часі їх реалізації. Зазвичай погодження рішень є тривалим процесом. Зменшення швидкості прийняття рішень передбачає зменшення кількості інституціональних суб'єктів, наділених повноваженнями, які залучаються до прийняття рішення. Відповідно виникає ризик

⁵Відповідно до акумульованих даних у розрізі донорів України (*The Ukraine Support Tracker: Which Countries Help Ukraine And How?*, 2022), загалом із 24 січня 2022 року до 3 серпня 2022 року відстежуються 84,2 млрд євро міжурядових зобов'язань. Ця сума включає зобов'язання 40 країн, у тому числі 31 – це G7 і країни-члени ЄС, а також зобов'язання інституцій Європейського Союзу (Комісія ЄС і Рада ЄС та Європейський інвестиційний банк), а також дев'ять країн: Австралія, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Швейцарія, Туреччина, Індія, Китай і Тайвань. США є країною з найбільшою двосторонньою підтримкою України – 44,5 млрд євро, або 56 % від загального обсягу зобов'язань від 40 донорів. Уряди всіх країн ЄС виділили 11,52 млрд євро, плюс 14,24 млрд євро від Комісії ЄС і ще 2 млрд євро від Європейського інвестиційного банку. Таким чином, загальні зобов'язання країн ЄС становлять 27,76 мільярда євро. Примітно, що одні тільки США здійснили значно більше, ніж усі разом узяті країни ЄС, у найближчому сусідстві з якими точиться війна.

виникнення надмірної централізації прийняття рішень, навіть персоналізації у їх прийнятті.

Отже, швидка економічна політика, що має місце в Україні, – це політика моментального реагування на нагальні потреби і гострі проблеми економіки воєнного часу, які супроводжуються певними спрощеннями в економічних обґрунтуваннях цих рішень. Це політика, що містить момент інтуїтивної постановки цілей, швидкого вивчення історичних кейсів воюючих країн та рішень їх урядів в економіці. Уряд та монетарна влада отримують швидкі рекомендації (але не зобов'язання до виконання) від країн-партнерів, імплементують подекуди консенсусні рішення як внутрішніх розробників політики, так і зовнішніх інституціональних суб'єктів.

Ключовою проблемою швидкої економічної політики є поверхові оцінювання щодо результатів швидких рішень, що приймаються. Наприклад, у робочій статті Віденського інституту міжнародних економічних досліджень (WIIW) "Evaluation of Ukraine's National Recovery Draft Plan" ("Оцінювання проекту Національного плану відновлення України") (Bogdan, Landesmann, Grievenson, Nov. 2022. Р. 9) наголошується на проблемі переоцінювання зовнішніх фінансових потреб України (без потреб захисту та оборони), а саме: 410 млрд дол. у неофіційних дослідників проти 500 млрд дол. за оцінками уряду. Хоча, на наш погляд, офіційне та неофіційне оцінювання потреб у відновленні та відбудові зруйнованої інфраструктури й паралельної побудови нової все ж таки є приблизними. Робити висновки про точність оцінювання різними інституціями збитків і потреб у відновленні має сенс у частині виконання *функції суспільного нагляду* за майбутніми напрямками використання грошових ресурсів міжнародних донорів. З іншого боку, сам факт паралельного оцінювання потреб на повоєнне відновлення України можна підтримувати, тому що подібні ініціативи незалежних учених і аналітичних центрів привносять *формат транспарентності* майбутнього використання грантових коштів країн та інституцій-донорів. Це посилюватиме довіру до урядового швидкого оцінювання потреб на відновлення та відбудову, у співпраці з Світовим банком і Єврокомісією, й чинитиме позитивний вплив на перманентний характер підтримки України з боку таких солідарних донорів. На нашу думку, навпаки занижена оцінка таких потреб може призвести до нестачі необхідних коштів у найближчому майбутньому, недооцінки у потребі донорських ресурсів.

Окрім того, швидкі економічні рішення можуть вести до вибору пріоритетних секторів для поствоєнного зростання до певної міри із відхиленням назад, або до простої екстраполяції поточної економічної структури, що суперечить принципу 'build back better'. Саме це відбувається зокрема для сільського господарства та феросплавної металургії. У пропозиціях таких швидких рішень економічної політики можна вбачати прояви впливу інтересів великих бізнесів (агрохолдингів і фінансово-промислових груп) для відстоювання своїх інтересів. Тому для економічного відновлення та

розвитку "принцип доступу до фінансування з конкурентною вартістю капіталу" перекривається окремими бізнес-інтересами, що є недоліком швидкої економічної політики.

Швидка економічна політика може бути далекою від адекватної, і це абсолютно очевидно. Для останньої потрібен час. Реалізація адекватної, це значить пруденційної (розважливої, завбачливої), політики може затягнутися. Потрібен час на погодження завдань політики, її інструментів та ресурсів. Тому в рамках швидкої економічної політики, реактивної на ментальні потреби оборони та захисту, економіки та соціальної сфери, можуть виникати грубі помилки, суттєві відхилення від очікувань щодо результатів цих рішень. Це можна спостерігати у межах монетарної політики, зокрема політики управління інфляцією. Приборкання інфляції ринковими методами в умовах війни стало неможливим. Національний банк України вимушений був відмовитися від інфляційного таргетування, оскільки монетарна влада визнала, що ринкові інструменти не працюють в умовах макроекономічного шоку війни. Міжнародні валютні резерви скорочуються стрімкими темпами через потребу підтримання курсу національної грошової одиниці, коли з'явилася проблема множинності курсів під час війни. Також міжнародні валютні резерви країни скоротилися через потребу фінансування уряду в умовах відходу від діючих міжнародних банківських стандартів, за якими центробанкам заборонено фінансувати уряди. Але в умовах війни НБУ купує військові облігації й вдається до сеньйоражу, і поряд з цим уряд заморожує номінальні доходи громадян, щоб стримувати сукупний попит, а значить, й інфляцію.

І знову в умовах воєнного часу як рішення швидкої економіки політики країна зіштовхується з політикою жорсткої економії (austerity policy), яка запроваджувалася в 2014 році. Тоді вона була рекомендована із-зовні, зокрема МВФ та іншими валютно-фінансовими інституціями, й мала катастрофічні наслідки, про які не говорять на високому рівні. Для прискореного обґрунтування жорсткої економії в умовах воєнного часу є важлива причина – потреба фінансування оборони та захисту. По суті, це переводить економіку на стимулювання з боку пропозиції, яка має сенс на етапі зростання економіки, а не у фазі дна. Ціна політики стимулювання з боку пропозиції: скорочення сукупного попиту, менші витрати – і економіка входить у фазу рецесії в бізнес-циклі (менші споживчі витрати, менші державні витрати, скорочення працівників, зменшення обсягів сукупного випуску). Підвищення сукупного попиту, на наш погляд, можливе переважно за рахунок позитивних зовнішніх факторних доходів, якщо такі матимуть місце, або внутрішніх компенсаторів, але це не індексація. Тож Україна мала втрати ВВП у 2015 році близько 16 %, у тому числі й через анексію своїх територій, а значить, втрату частини економіки. Але формат політики жорсткої економіки, який реалізувався в Україні на різних історичних інтервалах й реалізується сьогодні, здійснюється за найгіршим сценарієм. Цей варіант

сценарію супроводжується скороченням м'яких інвестицій на фінансування таких соціальних сфер, як освіта, наука і медицина, які мали б стати тим джерелом переведення економіки із фази дна у фазу поживлення й зростання після завершення війни. Такі державні витрати є м'якими інвестиціями у майбутнє, а вони знову зазнають урізання. Навіть ідеологи стимулювання економіки з боку пропозиції вказують на недоцільність скорочення м'яких інвестицій, які є інвестиціями у майбутнє, що прописано у багатьох документах МВФ зокрема.

Але поряд із заморожуванням номінальних доходів громадян, які є працівниками бюджетної сфери і представниками сфер економіки майбутнього (освіти, науки, сфери охорони здоров'я, культури), є інфляція за СРІ, яка знизилася реальні доходи населення приблизно на 30 %. І це не стеля. Таке швидке рішення економічної політики, інфляційної політики зокрема, призводить до жертвування економічним зростанням в майбутньому і переоцінюванням очікуваних темпів зростання економіки у 7 % щорічно до 2032 у Проєкті плану відновлення економіки України (2022, липень).

Поряд із цим без належного обґрунтування уряд вдається до фінансування малого та середнього бізнесу за грантовими програмами (це рішення швидкої економічної політики). Начебто все правильно з боку економіки пропозиції та її стимулів. Тобто, використовуються компенсатори і підтримувальні економічні стимули для розвитку бізнесу, малого, середнього та великого (зокрема, Зернова угода). Компенсатори падіння доходів отримують сім'ї військовослужбовців, які мають в рази більші за середні заробітні плати в умовах війни, що очевидно та вітається суспільством. Інші громадяни, які працюють на державу, не отримують ніяких компенсаторів, окрім разових виплат на початку війни, скромної підтримки внутрішньо переміщеним особам. Громадяни приватного сектору або працюють, або переводяться на менші ставки, або втрачають цю роботу через зниження ділової активності, банкрутств бізнесів, релокації в середині країни або за кордон. Теж компенсаторів падіння реальних доходів не передбачено. Громадяни, які перебувають за кордоном, узагалі державою фінансово не підтримуються (але говорити про фінансову підтримку в межах національних програм приймаючих іноземних країн за програмами тимчасового захисту є питанням непростим – підтримка є, але вона здебільшого була орієнтованою на 1-3 місяці або не відповідає рівням прожиткових мінімумів в цих країнах з метою стимулювання виходу українських громадян на роботу).

Державна програма залучення безробітних до суспільно-значущих робіт виконує важливу місію, але заробітна плата на рівні мінімальної вже не відповідає реальним потребам виживання людини і укорінює модель дешевої робочої сили, навіть із високою кваліфікацією.

Є ризик розшарування суспільства за рівнем доходів. Військові отримують преференції й при доступі до пільгових умов купівлі житла,

і при працевлаштуванні, відкритті бізнесу, отриманні вищої освіти. Подібні преференції отримують і члени їхніх сімей. Відбудеться трансформація доступу до соціальних ліфтів у кар'єрному зростанні після війни.

Виміряти швидкість економічної політики можна банальним підрахунком прийнятих ініціатив для реалізації цілей підтримки економіки в умовах воєнного стану від дати початку обговорення ініціативи до її впровадження. На початку війни у березні 2022 року ми спостерігали швидкі рішення в економічній політиці, у тому числі і в регуляторній, щодо спрощення процедур відкриття бізнесу, заборони перевірок бізнесу, зменшення ставки єдиного податку для фізичних осіб підприємців, запровадження грантових кредитів для підтримки розвитку та започаткування бізнесу тощо. Ініціативи висувалися, а рішення приймалися так швидко, що очевидно не було властивим для мирного часу.

На перший погляд швидка економічна політика відповідає візії, місії та меті Державної регуляторної стратегії (далі – ДРС) (2021). У візії ДРС передбачена "ефективна, прозора, дієва та економічно доцільна система регуляторних правил для бізнесу, яка забезпечує сприятливе середовище для ведення господарської діяльності в Україні". Заходи швидкої економічної політики на початку війни створювали стимули. У воєнний час розвитку країни було порушено питання про необхідність нової моделі оподаткування. Був ухвалений Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX (законопроект 7137-D) для підтримки українського бізнесу у воєнний час. Закон містив кардинальні зміни щодо єдиного податку, зниження ПДВ та акцизного збору на паливо, податкові пільги для великого бізнесу та благодійності. Були прийняті пільги на продаж пального. Зокрема, з метою стабілізації цін на пальне було передбачено пільги, а саме – знижено ставку ПДВ на пальне з 20 % до 7 %, а також скасовано акцизний податок. Оновлено спрощену систему оподаткування та надано податкові пільги. Було запроваджено єдиний податок й для великих підприємств за новими ставками. Для цього Законом про воєнний стан для платників 3 групи єдиного податку збільшено граничний розмір річного доходу з 7 млн 600 тис. грн до 10 млрд грн, обмежень щодо кількості працівників немає. Ставка зменшена з 5 до 2 % від обороту незалежно від виду діяльності (крім діяльності, пов'язаної з підакцизними товарами, азартними іграми, обміном валют та видобутком корисних копалин, банками, страховими компаніями, ломбардами ФОП, юридичними особами-нерезидентами тощо). Були введені пільги на ПДВ, який не нараховувався і не сплачувався. Заяву про перехід на спрощену систему оподаткування з особливостями необхідно було подати до 31 березня. Але після цих ініціатив вже влітку було багато чого переглянуто або відмінено. Такі зміни в законодавстві стали деструктивним моментом для бізнесу – нестабільні правила гри, не зовсім прозорі і зрозумілі. Тому це ще одна характеристика швидкої економічної політики –

нестабільність ініціатив, які не спрацювали, і очікування від них виявилися гіршими, ніж оцінювалися на етапі упровадження ініціативи.

Отже, відмінність швидкої економічної політики від адекватної є суттєвою. Швидка економічна політика приймається без якісних техніко-економічних обґрунтувань, але її перевагою є швидка відповідь на нагальну потребу. При апробації евристичним методом такий тип економічної політики може за певних умов перетворитися на адекватну економічну політику, яка має бути незалежною, пруденційною і забезпечувати сприяння побудові модернової резилієнс-економіки. Посилення економічної стійкості, про що йдеться у звіті Організації економічного співробітництва та розвитку (Caldera Sánchez, 2017), на наше переконання, має стати одним із ключових принципів відновлення економіки. Встановлення економічної стійкості в місцевій або регіональній економіці вимагає здатності передбачати ризик, оцінювати, як цей ризик може вплинути на ключові економічні активи, і створювати здатність реагувати.

Інститути мають значення. Стимули мають значення. Для забезпечення спроможності економічної політики, яка може набувати різних форм, зрілих і незрілих, швидких і адекватних, має бути *інституційна здатність, інституційна продуктивність (institutional capacity)*. На інституційну спроможність державної влади робиться ставка у Плані відновлення економіки України.

Висновки

Вочевидь, війна Росії проти України виходить далеко за межі конфлікту двох держав і має, за своєю суттю, глобальний цивілізаційний характер. Її наслідки матимуть вплив на майбутній розвиток і світопорядок.

Економічні перспективи України в європейському майбутньому заплутані невизначеністю та значною мірою залежатимуть від тривалості війни та завданих нею збитків. Величезної шкоди спричинено виробничим можливостям економіки. Навіть за підтримки міжнародних партнерів і союзників шлях повернення України до нормального життя зі стабільною зростаючою економікою у форматі стійкої економічної моделі буде непростим. Будувати стійку економіку та відновлювати її потрібно вже в умовах війни й після її завершення за принципом 'build back better' з урахуванням природно- і кліматично-позитивного майбутнього.

Негативні економічні наслідки війни будуть тим сильнішими, чим тривалішою вона буде. Але, враховуючи і приклади з історії від наслідків воєн, очевидно, що економіка України може отримати й позитивні моменти, принаймні — це зміна економічного середовища в бік більшої відповідності сучасним тенденціям, цифровізації та розширення високотехнологічних секторів економіки, оптимальної ролі регулятивної складової в державному управлінні.

Україні на відновлення економіки після війни знадобиться не менше 5-10 років з очікуваним входженням в ЄС до 2030 року. Падіння економіки супроводжується демографічним викликом і втратою майже третини людського капіталу через вимушену еміграцію населення у пошуках тимчасового захисту від війни та фізичного знищення людей. Відновлення економіки України є можливим за умови міжнародної допомоги донорів і повної мобілізації внутрішніх резервів країни на основі плану відновлення і реконструкції. Уряд України має працювати на випередження, підтримуючи розвиток бізнесу та людського капіталу усіма можливими способами. Роль українського суспільства буде ключовою у відбудові та відновленні поствоєнної економіки. Очевидно, що економіка трансформуватиметься в бік розвитку високотехнологічної військової сфери з метою захисту країни, політичної стабілізації й створення сприятливих інвестиційних умов для капіталу.

На інституційну спроможність, як фундамент, в проєкті Плану відновлення України покладаються ключові завдання та стратегічні цілі. Транспарентність інституційної структури, її спроможність і продуктивність обмежуватиме помилки та упередження економічної політики, її швидкі та неадекватні рішення. Потрібні реформи з реалізації стратегічної цілі як найшвидшої інтеграції до ЄС. Резилієнс (стійкість) для інститутів також потрібна. Це вносить компонент сталості рішень, їх стратегічної орієнтації. Інструментами обмеження прогалин швидкої економічної політики буде природний відбір таких рішень, що йде від інститутів влади, їх оперативного та стратегічного бачення, системи комунікацій уряду та центрального банку з бізнесом і громадянами (система комунікації – бачити, чути, реагувати), тобто демократичні принципи в економіці і цифровізація, яка знижує бюрократичні процедури й корупцію. Корупції як негативного (токсичного) неформального інституту бояться розробники політик країн-партнерів при формуванні Плану Маршала для України. Тут вимагається принцип транспарентності, зрозумілості й інституційної продуктивності зменшувати роль держави в економіці через цифровізацію урядових послуг. Не меншу роль відіграє формування довіри до уряду, яка, до речі, формується в умовах війни, обмін міжнародним досвідом щодо регуляторних процедур в умовах гармонізації законодавства України з ЄС і функціонування угоди про Асоціацію з ЄС.

Література

1. Верховна Рада України підтримала у першому читанні проєкт Держбюджету на 2023 рік. Міністерство фінансів України, опубліковано 07 жовтня 2022 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukrainy-pidtrymala-u-pershomu-chytanni-proekt-derzhbiudzhetu-na-2023-rik/>
2. Виговська, Л. (26 серпня 2022). 10-10-10: яку податкову реформу пропонують урядовці та чи проголосують за неї депутати. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspiilne.media/275150-10-10-10-aku-podatkovu-reformu-proponuut-uradovci-ta-ci-progolosuut-za-nei-deputati/>

3. Гетьманцев Д. (5 вересня 2022). Як війна впливає на платіжний баланс. Як змінився платіжний баланс України від початку року та за рахунок чого держава покриває дефіцит? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/5/691133/>
4. Гузман Х. М. (28 червня 2022). Демографічна трагедія України: другий голодомор? Nobrainerdata, для Економічної Правди. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/>
5. Інфляційний звіт (липень 2022). НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4/
6. Коментар Національного банку щодо рівня інфляції у вересні 2022 року (11 жовтня 2022). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-veresni-2022-roku/>
7. Кожен день без відновлення миру прискорює збіднення України, попереджає ПРООН (16 березня 2022). UNDP. Прес-реліз. URL: <https://ukraine.un.org/uk/175007-kozhen-den-bez-vidnovlennya-myru-pryskoryuye-zbidnennya-ukrayiny-poperedzhaye-proon/>
8. На захід України перемістилося 661 підприємство, ще 475 у процесі релокації — Мінекономіки (13 липня 2022). *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3528183-na-zahid-ukraini-peremistilosya-661-pidpriemstvo-se-475-u-procesi-relokacii-minekonomiki.html?fbclid=IwAR0f0vCBscm4kyPvFr7FUjXkqpTFsnTcXa0dCXGkDel4ah0IUkkv6Xv4Z50/>
9. Національний банк України підвищив облікову ставку до 25% (2 червня 2022) Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-pidvischiv-oblikovu-stavku-do-25/>
10. Національний банк вживає заходів для зменшення попиту в готівковому сегменті валютного ринку, захисту міжнародних резервів і уточнює низку норм (30 вересня 2022). <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-vjivaye-zahodiv-dlya-zmenshennya-popitu-v-gotivkovomu-segmenti-valyutnogo-rinku-zahistu-mijnarodnih-rezerviv-i-utochnyuye-nizku-norm/>
11. Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Рада Національного Банку України. Схвалено рішенням Ради Національного банку України від 15 квітня 2022 року Київ – 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdlrBPNWeMzk/>
12. Підсумки дискусії членів Комітету з монетарної політики Національного банку України щодо рівня облікової ставки (7 вересня 2022). URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pidsumki-diskusiyi-chleniv-komitetu-z-monetarnoyi-politiki-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-oblikovoyi-stavki-7-veresnya-2022-roku/>
13. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
14. Про альтернативні джерела енергії: закон України № 555-IV від 20 лютого 2003 року із змінами та доповненнями. Редакція від 19.08.2022. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text/>
15. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: закон України від 15.03.2022 № 2120-IX.
16. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи "Європейська інтеграція" (Липень 2022). Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 76 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/european-integration.pdf/>
17. Проєкт плану відновлення України (Липень 2022). Ukraine Recovery Conference. URL: <https://ua.urb2022.com/plan-vidnovlennya-ukrayini/>
18. Стратегія Державної регуляторної служби України (2021). State Regulatory Service of Ukraine. <https://www.drs.gov.ua/misiya-zavdannya-ta-tsili-drs/>
19. Тарасовський Ю. (16 березня 2022). В Офісі президента допускають емісію до 60 млрд грн на місяць, але за певних умов. *Forbes*. URL: <https://forbes.ua/news/v-ofisi-prezidenta-dopuskayut-emisiyu-do-60-mlrd-grn-na-misyats-ale-za-pevnikh-umov-16082022-7723/>
20. Україна має підтримку Європи у розвитку водневої енергетики (27 квітня 2022). Міністерство енергетики України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-maye-pidtrimku-yevropi-u-rozvitku-vodnevoi-energetiki-yuliya-pidkomorna/>

21. Уряд визначив умови звільнення від ПДВ та ввізного мита для індустриальних парків (07 вересня 2022). Міністерство економіки України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vyznachyv-umovy-zvilnennia-vid-pdv-ta-vviznoho-myta-dlia-industrialnykh-parkiv/>
22. Фішер Д. (2022). Перехід на відновлювані джерела енергії може заощадити трильйони – дослідження. *BBCNews*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62896092/>
23. Швабій К. (3 жовтня 2022). Крапка в реформі "10-10-10". Проведення масштабної податкової реформи "10-10-10" в умовах війни не доцільно. А чи справді суспільство потребувало таких змін? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/3/692160/>
24. Allison R. (2017). Russia and the post-2014 international legal order: Revisionism and realpolitik. *International Affairs*. Vol. 93: 519–543. <https://doi.org/10.1093/ia/iix061>
25. Barro R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*. 106 (2): 407–44. <https://doi.org/10.2307/2937943>
26. Barro R. J. and Lee, J.-W. (1993). Losers and Winners in Economic Growth. *NBER Working Paper*. No. 4341. <https://doi.org/10.3386/w4341>
27. Bogdan T., Landesmann M., Grievenson R. (November 2022). Evaluation of Ukraine's National Recovery Draft Plan. *Working Paper*. WIIW. 34 pages.
28. Borrell J. (March 14 2022). The war in Ukraine and its implications for the EU. https://www.eeas.europa.eu/eeas/war-ukraine-and-its-implications-eu_en/
29. Caldera Sánchez A., et al. (2017). Strengthening economic resilience: Insights from the post-1970 record of severe recessions and financial crises. *OECD Economic Policy Papers*, No. 20, OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/6b748a4b-en/>
30. Clifford F. T. and Christopher F. B. (Winter 2020). The Effect of War on Economic Growth. *Cato Journal*. URL: <https://www.cato.org/cato-journal/winter-2020/effect-war-economic-growth/>
31. Groot O. de, Skok Ye. (March 17 2022). War in Ukraine: The financial defense. *VoxEU*. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/war-ukraine-financial-defence/>
32. Demographic Data of Ukraine. (2022). URL: <https://www.macrotrends.net/countries/UKR/ukraine/population/>
33. Directory of legal acts (2022). EU-Lex. *Access to European Union Law*. <https://eur-lex.europa.eu/browse/directories/legislation.html/>
34. D'souza D., Brock T., Eichler R. (September 23 2022). A look at investor attitudes to war and uncertainty in the modern era. *Investopedia*.
35. How High is the Cost of War Around the World in 2019? *Vision of humanity*. URL: <https://www.visionofhumanity.org/how-does-war-and-violence-affect-an-economy/#:~:text=The%20global%20economic%20impact%20of,estimated%20to%20be%20%2414.4%20trillion/>
36. Global Peace Index 2022. Measuring peace in a complex world, Institute for Economics & Peace. 04 pages. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf/>
37. Kotoulas I. E., Pusztai W. (June 2022). Geopolitics Of The War In Ukraine. Foreign affairs Institute. *Report*. No. 4. URL: <https://www.aies.at/download/2022/Geopolitics-of-the-War-in-Ukraine-FINAL.pdf/>
38. Losses to the world economy from the war in Ukraine are estimated at \$2.8T. *Ukrainian Business news*. (27 Sept. 2022). URL: <https://ubn.news/losses-to-the-world-economy-from-the-war-in-ukraine-are-estimated-at-2-8t/>
39. Becker T., Eichengreen B., Gorodnichenko Yu., Guriev S. Macroeconomic Policies for Wartime Ukraine (2022). Rapid Response Economics. *CEPR Press*, London.
40. Moosa I. A. (2019). *The Economics of War. Profiteering, Militarism and Imperialism*. Edward Elgar Publishing. 240 pp. <https://doi.org/10.4337/9781788978521>
41. Number of Present Population of Ukraine (January 1 2022). Statistical publication. The State Statistical Service of Ukraine. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_%D0%A1huselnist.pdf/

42. OECD Economic Outlook: Paying the Price of War. (September 2022). *Interim Report*. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ae8c39ec-en/index.html?itemId=/content/publication/ae8c39ec-en#section-d1e624/>
43. Piontkovsky A. (2015). Putin's Russia as a Revisionist Power. *Journal on Baltic Security*. 1:1, 6–13. <https://doi.org/10.1515/jobs-2016-0014>
44. Pisani-Ferry, J. (March 8 2022). The economic policy consequences of the war. *Bruegel Blog*. URL: <https://www.bruegel.org/2022/03/the-economic-policy-consequences-of-the-war/>.
45. Second Ministerial Roundtable Discussion for Support to Ukraine (October 12 2022). URL: <https://live.worldbank.org/events/annual-meetings-2022-ministerial-roundtable-ukraine/>.
46. Schneider G., and Troeger V. E. (2006). War and the World Economy: Stock Market Reactions to International Conflicts. *Journal of Conflict Resolution*. 50 (5): 623–45. <https://doi.org/10.1177/0022002706290430>
47. Schein A. (2017). The economic consequences of wars in the land of Israel in the last hundred years, 1914–2014. *Israel Affairs*. 23:4, 650–668. DOI: 10.1080/13537121.2017.1333731/.
48. Schubert, S.R., Pollak, J. & Brutschin, E. (2014). Two futures: EU-Russia relations in the context of Ukraine. *European Journal of Futures Research* 2. Vol. 52. URL: <https://doi.org/10.1007/s40309-014-0052-7> DOI 10.1007/s40309-014-0052-7/
49. Shevchenko K. (2022, September 12). Ukraine's war economy urgently needs more international support. The budget deficit is widening but the central bank cannot just print money to cover it. *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/c91c6c1c-e73c-4314-9fae-106b45ca4fdb/>
50. The Ukraine Support Tracker: Which Countries Help Ukraine And How? (August 2022) by Antezza A., Frank A., Frank P., Franz L., Kharitonov I et al. *Kiel Institute for the World Economy*. No. 2218. 66 p.
51. Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Estimated \$349 Billion (September 9 2022). World Bank. Press Release. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/09/09/ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-estimated-349-billion>.
52. Ukraine situation Flash Update. (2022). United Nations High Commissioner for Refugees. №31. The UN Refugee Agency. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95777>
53. Ukraine Rapid Damage And Needs Assessment (August 2022). World Bank, The Government of Ukraine, European Commission, 244 pages. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099445209072239810/pdf/P17884304837910630b9c6040ac12428d5c.pdf>
54. Wyplosz Ch., Gros D., Siklos, P. et al. (June 2022). War in Ukraine: implications for the ECB Compilation of papers. STUDY Requested by the ECON committee Monetary Dialogue. European Parliament.
55. What is BEPS? OECD. URL: <https://www.oecd.org/tax/beps/about/>
56. What is a war economy? IG. URL: <https://www.ig.com/en/trading-strategies/what-is-a-war-economy--200207>. Date of access: 14.10.2022.

Надходження до редакції 24 жовтня 2022 р.

Прорецензовано 5 листопада 2022 р.

Підписано до друку 19 грудня 2022 р.

References

1. Ministry of Finance of Ukraine (2022, October 7). Verkhovna Rada of Ukraine supported the draft State Budget for 2023 in the first reading. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/verkhovna-rada-ukrainy-pidtrymala-u-pershomu-chytnni-proekt-derzhbiudzhetu-na-2023-rik> [in Ukrainian].
2. Vygovska, L. (2022, August 26). 10-10-10: What tax reform are proposed by government officials and whether deputies will vote for it. *Suspilne Novyny – Social News*. Retrieved from <https://suspilne.media/275150-10-10-10-aku-podatkovu-reformu-proponuut-uradovci-ta-ci-progolosuut-za-nei-deputati/> [in Ukrainian].

3. Hetmantsev, D. (2022, September 5). How war affects the balance of payments. How has Ukraine's balance of payments changed since the beginning of the year, and how does the state cover the deficit? *Ekonomichna Pravda – Economic Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/5/691133/> [in Ukrainian].
4. Guzman, J. M. (2022, June 28). The Demographic Tragedy of Ukraine: The Second Holodomor? *Nobraindata*, for *Economic Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/> [in Ukrainian].
5. NBU (2022, July). Inflation Report. Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4 [in Ukrainian].
6. Comment of the National Bank on the level of inflation in September 2022 (2022, October 11). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-inflyatsiyi-u-veresni-2022-roku> [in Ukrainian].
7. Every day without the restoration of peace accelerates the impoverishment of Ukraine, warns UNDP (2022, March 16). *UNDP*. Retrieved from <https://ukraine.un.org/uk/175007-kozhen-den-bez-vidnovlennya-myr-pryskoryuye-zbidnennya-ukrayiny-poperdzhaye-proon> [in Ukrainian].
8. 661 enterprises moved to the west of Ukraine, another 475 are in the process of relocation - Ministry of Economy (2022, July 13). *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3528183-na-zahid-ukraini-peremistilosa-661-pidpriemstvo-se-475-u-procesi-relokacii-minekonomiki.html?fbclid=IwAR0f0vCBscm4kyPvFr7FUjXkqpTFsnTcXa0dCXGkDel4ah0lUkkv6Xv4Z50> [in Ukrainian].
9. National Bank of Ukraine (2022, June 2). The National Bank of Ukraine increased the discount rate to 25%. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-pidvischiv-oblikovu-stavku-do-25> [in Ukrainian].
10. The National Bank takes measures to reduce demand in the cash segment of the foreign exchange market, protect international reserves and clarifies a number of norms (2022, September 30). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-vjivaye-zahodiv-dlya-zmenshennya-popitu-v-gotivkovomu-segmenti-valyutnogo-rinku-zahistu-mijnarodnih-rezerviv-i-utochnyuye-nizku-norm> [in Ukrainian].
11. Basic principles of monetary policy for the period of martial law. Council of the National Bank of Ukraine. Approved by the decision of the Council of the National Bank of Ukraine, dated April 15, 2022. Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/files/hJTwdlrBPNWeMzk> [in Ukrainian].
12. Results of the discussion of the members of the Monetary Policy Committee of the National Bank of Ukraine regarding the level of the discount rate (2022, September 7). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pidsumki-diskusiyi-chleniv-komitetu-z-monetarnoyi-politiki-natsionalnogo-banku-schodo-rivnya-oblikovoyi-stavki-7-veresnya-2022-roku> [in Ukrainian].
13. Ukraine recovery plan. Retrieved from <https://recovery.gov.ua/>
14. Verkhovna Rada of Ukraine. On alternative energy sources: Law of Ukraine No. 555-IV of February 20, 2003, as amended. Editorial from 08/19/2022. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text> [in Ukrainian].
15. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Concerning the Validity of Norms for the Period of Martial Law: Law of Ukraine 15.03.2022 No. 2120-IX [in Ukrainian].
16. Project of the Recovery Plan of Ukraine Materials of the working group "European integration" (July 2022). The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/european-integration.pdf> [in Ukrainian].
17. The draft plan for the recovery of Ukraine (July 2022). Ukraine Recovery Conference. Retrieved from <https://ua.unc2022.com/plan-vidnovlennya-ukrayini> [in Ukrainian].
18. Strategy of the State Regulatory Service of Ukraine (2021). State Regulatory Service of Ukraine. Retrieved from <https://www.drs.gov.ua/misiya-zavdannya-ta-tsili-drs/>
19. Tarasovskyi, Yu. (2022, March 16). The Office of the President allows issuance of up to UAH 60 billion per month, but under certain conditions. *Forbes*. Retrieved from

<https://forbes.ua/news/v-ofisi-prezidenta-dopuskayut-emisiyu-do-60-mlrd-grn-na-misyats-ale-za-pevnikh-umov-16082022-7723> [in Ukrainian].

20. Ukraine has the support of Europe in the development of hydrogen energy (2022, April 27). Ministry of Energy of Ukraine. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-maye-pidtrimku-yevropi-u-rozvitku-vodnevoyi-energetiki-yuliya-pidkomorna> [in Ukrainian].

21. The government has determined the conditions for exemption from VAT and import duties for industrial parks (2022, September 7). Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vyznachyv-umovy-zvilnennia-vid-pdv-ta-vviznoho-myta-dlia-industrialnykh-parkiv> [in Ukrainian].

22. Fisher, D. (2022). Switching to renewable energy could save trillions - study. *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/news-62896092> [in Ukrainian].

23. Shvabii, K. (October 3 2022). Full stop in the "10-10-10" reform. Carrying out a large-scale "10-10-10" tax reform in wartime is not advisable. But did society really need such changes? *Ekonomichna Pravda – Economic Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/10/3/692160/> [in Ukrainian].

24. Allison, R. (2017). Russia and the post-2014 international legal order: Revisionism and realpolitik. *International Affairs*, 93, 519-543. <https://doi.org/10.1093/ia/iix061>

25. Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407-44. <https://doi.org/10.2307/2937943>

26. Barro, R. J., and Lee, J.-W. (1993). Losers and Winners in Economic Growth. *NBER Working Paper No. 4341*. <https://doi.org/10.3386/w4341>

27. Bogdan, T., Landesmann, M., Grievenson, R. (November 2022). Evaluation of Ukraine's National Recovery Draft Plan. *Working Paper WIIW*.

28. Borrell, J. (2022, March 14). The war in Ukraine and its implications for the EU. Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/eeas/war-ukraine-and-its-implications-eu_en

29. Caldera Sánchez, A., et al. (2017). Strengthening economic resilience: Insights from the post-1970 record of severe recessions and financial crises. *OECD Economic Policy Papers*, 20. <https://doi.org/10.1787/6b748a4b-en>

30. Clifford, F. Thies and Baum, Christopher F. (2020). The Effect of War on Economic Growth, *Cato Journal*, Winter. Retrieved from <https://www.cato.org/cato-journal/winter-2020/effect-war-economic-growth>

31. Groot, O. de, Skok, Ye. (2022, March 17). War in Ukraine: The financial defense. *VoxEU*. Retrieved from <https://cepr.org/voxeu/columns/war-ukraine-financial-defence>

32. Demographic Data of Ukraine (2022). Retrieved from <https://www.macrotrends.net/countries/UKR/ukraine/population>

33. Directory of legal acts. (2022). EU-Lex. Access to European Union Law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/browse/directories/legislation.html>

34. D'souza, D., Brock, T., Eichler, R. (2022, September 23). A look at investor attitudes to war and uncertainty in the modern era. *Investopedia*.

35. How High is the Cost of War Around the World in 2019? *Vision of humanity*. Retrieved from <https://www.visionofhumanity.org/how-does-war-and-violence-affect-an-economy/#:~:text=The%20global%20economic%20impact%20of,estimated%20to%20be%20%2414.4%20trillion/>

36. Global Peace Index 2022. Measuring peace in a complex world. Institute for Economics & Peace. Retrieved from <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/06/GPI-2022-web.pdf/>

37. Kotoulas, I. E., Pusztai, W. (2022, June). Geopolitics of The War In Ukraine. Foreign affairs Institute. Report No. 4. Retrieved from <https://www.aies.at/download/2022/Geopolitics-of-the-War-in-Ukraine-FINAL.pdf>

38. Losses to the world economy from the war in Ukraine are estimated at \$2.8T. *Ukrainian Business news*. (27 Sept. 2022). URL: <https://ubn.news/losses-to-the-world-economy-from-the-war-in-ukraine-are-estimated-at-2-8t/>

39. Becker, T., Eichengreen, B., Gorodnichenko Yu., Guriev, S. (2022). *Macroeconomic Policies for Wartime Ukraine*. Rapid Response Economics. London: CEPR Press.

40. Moosa, I. A. (2019). *The Economics of War. Profiteering, Militarism and Imperialism*. Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781788978521>
41. Number of Present Population of Ukraine (2022, January 1). Statistical publication. The State Statistical Service of Ukraine. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_%D0%A1huselnist.pdf/
42. OECD Economic Outlook: Paying the Price of War (2022, September). Interim Report. Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ae8c39ec-en/index.html?itemId=/content/publication/ae8c39ec-en#section-d1e624/>
43. Piontkovsky, A. (2015). Putin's Russia as a Revisionist Power. *Journal on Baltic Security*, 1:1, 6-13. <https://doi.org/10.1515/jobs-2016-0014>
44. Pisani-Ferry, J. (2022, March 8). The economic policy consequences of the war. *Bruegel Blog*. Retrieved from <https://www.bruegel.org/2022/03/the-economic-policy-consequences-of-the-war/>
45. Second Ministerial Roundtable Discussion for Support to Ukraine (2022, October 12). Retrieved from <https://live.worldbank.org/events/annual-meetings-2022-ministerial-roundtable-ukraine/>
46. Schneider, G., and Troeger, V. E. (2006). War and the World Economy: Stock Market Reactions to International Conflicts. *Journal of Conflict Resolution*, 50 (5), 623-45. <https://doi.org/10.1177/0022002706290430>
47. Schein, A. (2017). The economic consequences of wars in the land of Israel in the last hundred years, 1914–2014. *Israel Affairs*, 23:4, 650-668. <https://doi.org/10.1080/13537121.2017.1333731/>
48. Schubert S.R., Pollak J. & Brutschin E. (2014). Two futures: EU-Russia relations in the context of Ukraine. *European Journal of Futures Research*, 52. <https://doi.org/10.1007/s40309-014-0052-7/>
49. Shevchenko, K. (2022, September 12). Ukraine's war economy urgently needs more international support. The budget deficit is widening but the central bank cannot just print money to cover it. *Financial Times*. Retrieved from <https://www.ft.com/content/c91c6c1c-e73c-4314-9fae-106b45ca4fdb/>
50. Antezza, A., Frank, A., Frank, P., Franz, L., Kharitonov, I et al (2022, August). The Ukraine Support Tracker: Which Countries Help Ukraine And How? *Kiel Institute for the World Economy*, 2218.
51. Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Estimated \$349 Billion (2022, September 9). World Bank. Press Release. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/09/09/ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-estimated-349-billion/>
52. Ukraine situation Flash Update (2022). United Nations High Commissioner for Refugees. No. 31. The UN Refugee Agency. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/documents/details/95777/>
53. Ukraine Rapid Damage And Needs Assessment (2022 August). World Bank, The Government of Ukraine, European Commission. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099445209072239810/pdf/P17884304837910630b9c6040ac12428d5c.pdf/>
54. Wyplosz, Ch., Gros, D., Siklos, P. et al (2022, June). War in Ukraine: implications for the ECB Compilation of papers. Requested by the ECON committee Monetary Dialogue. European Parliament.
55. OECD. What is BEPS? Retrieved from <https://www.oecd.org/tax/beps/about/>
56. What is a war economy? IG. Retrieved 14.10.2022 from <https://www.ig.com/en/trading-strategies/what-is-a-war-economy--200207/>

Received on October 24, 2022.

Reviewed November 5, 2022

Signed before printing December 19, 2022